

ПРОФЕСОР БРАТІЙЧУК М.В. – ФУНДАТОР СТАНОВЛЕННЯ ФІЗИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ УЖНУ

8.09.1927-4.04.2001

За 50 років своєї діяльності фізичний факультет УжНУ став у нашій країні провідним науково-педагогічним центром з цілого ряду напрямків сучасної фізики, в першу чергу завдяки успішному відбору і вихованню кадрів, як серед тих, які направлялися сюди із-за меж Закарпаття, так і серед своїх випускників. Навіть ті, кого ми по праву називаємо фундаторами факультету, вирости в провідних науковців разом з ним. Свій науковий і організаторський талант вони відшліфовували серед однодумців, так само фанатично відданих загальній справі, які, не дивлячись на субординацію чи ранги, були самими суворими екзаменаторами їх діяльності. Така колективна взаємимогливість, що уживається з толерантністю, здоровою конкурентністю, творчістю та взаємодопомогою, якраз стала запорукою успіхів на факультеті, і в часи розквіту фізичної науки, і в не найкраще для неї останнє десятиріччя. Найбільша заслуга при цьому незаперечно належить В.Шкодї-Ульянову, І.Запісочному, Ю.Ломсадзе, Д.Чепуру, які започаткували на ньому перші глобальні напрямки досліджень - з фізики атома і ядра та фізики твердого тіла. Згодом на факультеті зародився ще один науковий напрямок з унікальною на той час тематикою - розв'язок різнопланових задач на основі результатів спостережень

за штучними супутниками Землі. Його головним керманічем майже 43 роки була М.Братійчук. З її іменем пов'язані не лише історія наймолодшої своєрідної обсерваторії на теренах України, що народилася практично з початком космічної ери 4.10.1957 р., але й становлення і розвиток астрономії на Закарпатті в цілому.

Випускниця фізичного факультету Київського університету прибула в Ужгород в середині 1956-го року. Читаючи розділи з загального курсу фізики, вона з великим ентузіазмом і захопленням взялася за організацію і проведення в Ужгороді оптичних спостережень нових в історії людства космічних тіл – штучних супутників Землі. Нова галузь науки і техніки стала особливо популярною серед молоді, в тому числі і в колі тодішніх студентів фізичного факультету. Саме вони стали основними помічниками і соратниками молодого викладача з Києва. Вже 6-го жовтня 1957 року, всього через 2 дні після запуску, рукотворне космічне чудо вперше з Землі побачили в Ужгороді та Ленінграді. А першу точку на карту зоряного неба сліду супутника серед ужгородців наніс студент, а пізніше професор фізфаку І.Алексахін. Слід відмітити, що протягом 45-річної історії колектив, керований М.Братійчук, був укомплектований більш, ніж на 90% випускниками фізичного факультету УжНУ. Мотря Василівна вмiла передати своє захоплення красою зоряного неба і азарт мисливця в погоні за швидкорухомими небесними тілами багатьом своїм учням.

Успіхи молодого колективу не залишилися неспіченими у Москві. Ужгородську станцію спостережень кілька разів відвідали академіки

М.Келдиш і Л.Арцимович. Після останнього приїзду М.Келдиша в 1969 році Постановою ДКНТ при Раді Міністрів СРСР було відкрито Лабораторію космічних досліджень (ЛКД), яка організаційно ввійшла до складу ПНДЛ ФЕЗ УжНУ на правах відділу. Незабаром на фізичному факультеті при кафедрі оптики була започаткована спеціалізація з астрофізики і, відповідно, аспірантура. В результаті - підготовлено 8 кандидатів наук, 6 із них під керівництвом проф. М.Братійчук. А всього спеціалізацію з астрофізики закінчили понад 320 чоловік, які працюють в найрізноманітніших галузях науки і народного господарства, але найбільше на освітянській ниві. Серед них 2 член-кореспонденти національних російської і української Академій наук Ю.Балега та Р.Костик. Це гордість не лише колективу астрофізиків, але всього фізичного факультету.

У 1957 році на теренах Радянського Союзу було відкрито кілька десятків станцій оптичних спостережень за ШСЗ. Та лише три з них (Ризька, Звенигородська та Ужгородська) вирости в потужні науково-дослідні підрозділи астрономічного спрямування з тематикою, якою до них не займався жоден астрономічний колектив світу. Приходилося вчитися один у одного. Як відмічала сама Мотря Василівна "... в нашій роботі дуже важливим елементом є міжнародне співробітництво. Як відомо одиничні спостереження ШСЗ не такі цінні, коли йдеться про використання результатів ...". Тому назва ЛКД УЖДУ зустрічається в багатьох спільних міжнародних програмах за участю ведучих установ США і Європи, а також з окремими зацікавленими організаціями з оборонних питань. Шість разів ужгородські науковці приймали участь в експедиційних спостереженнях ШСЗ в системі глобальної мережі з території африканського і азійського континентів.

Основні наукові задачі, які були започатковані на факультеті проф. М.Братійчук, зводяться до наступних:

1. На базі позиційних і лазерних спостережень ШСЗ проведення контролю орбіти небесного тіла з наступним прогнозом її зміни під впливом природних факторів, знаходження відповіді на вузлові питання космічної геодезії та геодинаміки. Помітний слід в науці залишили міжнародні програми, успішно виконані на основі таких спостережень: "Стандартна Земля-2,3" (керівник програми США), "Велика хорда" (керівник СРСР), "Атмосфера" (співкерівники Франція, СРСР, Угорщина) та інші. Господогвірні роботи виконувалися з Астрорадою АН СРСР, корпорацією "Вымпел", Центром керування космічними польотами.

2. На базі фотометричних, колориметричних та поляризаційних спостережень ШСЗ здійснення розв'язку так званих обернених задач - розпізнавання і ототожнення космічних об'єктів, виявлення впливу на них збурень природного і штучного походження, зміни оптичних характеристик поверхні, проведення контролю за поведінкою ШСЗ на орбіті. Основні споживачі - організації міністерств, пов'язаних з оборонною тематикою.

Висока ефективність використання результатів таких спостережень в останній час забезпечується в комплексі з позиційними.

3. Дослідження впливу земної атмосфери на проходження світлового променя і радіовипромінювання від швидкорухомого ШСЗ до спостерігача. В останній час розв'язується задача переходу від глобальної моделі редукцій результатів спостережень за атмосферу до регіональних моделей.

4. Астрономічні спостереження природних космічних об'єктів. Це комети, астероїди, метеори. Так, в рамках міжнародної програми по спостереженню комети Галлея, Ужгород визначив 92 її положення із загального числа - біля 4000 положень, що були зафіксовані у різних обсерваторіях світу.

Таким чином, під керівництвом М.Братійчук колектив ЛКД пройшов шлях від проведення найпростіших візуальних до складних комплексних і лазерних спостережень з наступним використанням власних методик їх обробки, інтерпретації і впровадження в розв'язок фундаментальних і прикладних задач. На кінець ХХ століття ЛКД УжНУ стала єдиним колективом із всієї мережі оптичних спостережень на теренах бывшего СРСР, що проводила спостереження ШСЗ в комплексі на такому рівні. А наземні лазерні і поляризаційні спостереження, проведені в ЛКД, були в Україні взагалі першими.

Мотря Василівна рахувала себе більше фізиком, а уже потім астрономом. В приватних розмовах з учнями вона не раз підкреслювала, що такий комплекс нам вдалося, мабуть, поставити тому, що ми маємо фізичну освіту, яка відкриває перед науковцем широкий вибір наукових досліджень, і в принципі фізик не може зациклитись на чомусь одному. Людина широкого світогляду, будучи часто, на наш погляд, жорсткою і не завжди толерантною до оточуючих, вона навіть в пориві гніву та роздратування щедро ділилася знаннями, чи стосувалося це фізики, таємниць Всесвіту, чи літератури або мистецтва. Незмінний член Вченої ради, брала участь в усіх заходах факультету, сама організовувала прекрасні вечори дозвілля, наприклад, у клубі "Еврика", виступала з цікавими і глибокими за змістом лекціями перед студентами і викладачами факультету, учителями, по лінії товариства "Знання" в найвіддаленіших куточках Закарпаття, на телебаченні, радіо і в пресі. Всі, хто хотів подивитися на нічне небо в телескоп, ні разу не отримували від неї відмови.

Патріотка України до останньої клітини свого ества М.Братійчук з боєм сприймала переоцінку пріоритетів в нашій молодій державі, особливо, що стосується освіти, науки, культури. З жалем спостерігала як втрачає інтерес сучасна молодь до фізики і Космосу. Коли технологічно розвинені країни продовжують освоєння космічних

просторів, розуміючи, що з цим пов'язане майбутнє цивілізації, Україна віддає передові наукові позиції, а світогляд народу скочується до ганебного рівня. Дуже надіялася, що доживе до тих часів, коли загальний курс астрономії в університеті все таки буде читатися на всіх природничих факультетах, а не лише для половини студентів фізфаку.

Не судилося ...

В квітні 2002 року вдячні учні та колеги на свої кошти відкрили учителю, науковцю, просвітителю і просто красивій жінці на стіні павільйону першого в Ужгороді телескопу меморіальну дошку. І не випадково у жовтні цього ж року на базі фізичного факультету УжНУ був проведений Республіканський міжвідомчий семінар "Спостереження штучних супутників Землі: історія, сучасність, перспективи" з нагоди 45-річчя початку космічної ери та вшанування пам'яті проф. М.Братійчук. В роботі семінару взяли участь представники 12 провідних наукових установ України, діяльність яких пов'язана з космічною тематикою. Освоюється замський пункт спостережень Деренівка. Проводяться комплексні і GPS-спостереження. Відкриваються для допитливих куполи телескопів. Працює обласне молодіжне об'єднання "Сузір'я" імені М.В.Братійчук, яке планує кожен рік вручати юному любителю астрономії її іменну премію. В аудиторію на Кальварії приходять студенти ...

А навколо Сонця в глибинах Всесвіту мандрує мала планета за № 3372. Саме їй навічно присвоєно ім'я лауреата премії Української астрономічної асоціації "За видатний внесок у розвиток астрономії на Україні" та премії Астроради АН СРСР ім.Фіолетової, відмінника освіти України, почесного члена УАА та товариства Авіації і Космонавтики, професора фізичного факультету світового визнання "Братійчук".

*Декан фізичного факультету УжНУ,
професор Шимон Л.Л.
Науковий керівник ЛКД, доцент
Єпішев В.П.*